

IVO PAIĆ

FRAGMENTI O MIŠLJENJU KOJE TOTALIZIRA PROCES REVOLUCIJE

Pretežno se uzimlje da su bit i načela međusobnog odnosa općeg i posebnog zapravo stara, genuino marksistička, uglavnom dobro „razrađena“ tematika.¹ Potom se prosleđuje prema promišljanjima „konkretnog“ sadržaja, načina postojnosti, odnosa i „dijalektičkog“ suodnošenja općeg i posebnog u procesu revolucije. U vlasti takve samorazumljivosti, mišljenje, oformljeno u ideosferu, traži i doista *za sebe* (tako podvlašćena i uvučena u ideosferu) *vazda po nužnosti sebi nalazi* „konkretni“ odnos općeg i posebnog.

Zašto je tako? Kako se nalaženje „konkretnoga“ zbiva po nužnosti?

Traženje i nalaženje „konkretnoga“ vođeno je izričito obrazloženim ili prešutno prihvaćenim apriorizmom i njemu primjerenom

¹ Uspor. još optičajne priručnike dijalektičkog i historijskog materijalizma, u kojima — unatoč baš Engelsovu upozorenju u *Anti Dühringu* — načela, kategorije i pojmovi stoje već na početku umjesto na kraju puta spoznavanja povijesne materije, materije revolucije također.

metodologijom. Iz stava vjere i povjerenja u „činjenicu“ da su bit i načela međusobnog odnosa općeg i posebnog već dovoljno produbljeno i cjelovito spoznati, te pouzdano razmješteni u sustavima „teoretskog polja“ marksizma, *de facto* se unaprijed određuje što *uopće* može ući u okružje promatranja i *kako* se predmet promatrača *mora* pokazati. U vidno polje može ući samo ono što je već sadržano u pojmu općeg, pojmu posebnog i pojmu njihove („dijalektičke“) povezanosti. Zato se toj svijesti predmet pokazuje kao način opstojnosti rečenih pojmova u zbilji. Zbilja, dakle, ne može preći granice pojma. Prema tome: ne pokazuje se predmet kako je on *o sebi* i *za sebe*, nego što je on i kako je on *za* nju; za svijest koja drži da vlada pojmom i unaprijed zna da je pred njom njegova povijesna artikulacija u predmetu. U ovoj točki *prividno* se obnavlja u Hegelovu djelu provedena metodička razlika „o sebi“, „za sebe“, „za nas“. Ako se razložno može pomisliti da su Hegelovo „za nas“ i naznačeno totalizirajuće „za nas“, motrišta onoga tko misli da već zna cjelinu kretanja, u pogledu ovoga „za sebe“ usporedba s Hegelom je načelno *neodrživa*. Hegel ipak pušta da ono „za sebe“ razvija sve mogućnosti udubljavaanja, poniranja u sebe, da izrazi svoju zasebičnost kao cijeli univerzum unutar određene sfere i momenta nastajanja cjeline, nastajanja konkretnog. Totalizirajuće mišljenje općeg i posebnog nema tu osjetljivost za razumijevanje *puta* nastajanja cjeline kao sadržajne određenosti koju ono „o sebi“ i „za sebe“ *konstituiraju* na putu mišljenja i djelovanja.² Totalizirajućim mišljenjem³ vlada uvjerenje da je sve u redu s pojmom („opće“, „posebno“, „odnos“): njime vođeno istraživanje ne može preći pojmom priredene i zadate granice; one su granice tematizacije i problematizacije predmeta: tema je mišljenja izlaganje pojma u vremenu i prostoru zbilje; problem je odnos *zbilje* prema pojmu općeg, pojmu posebnog i pojmu njihova međusobnog odnosa. Priredjenost i zadatost pogađa i metodologiju koliko je ona dosljedna provedbe totalizirajućeg polaznog metodičkog stanovišta. Njegovo razvijanje traži i njemu odgovarajuće izlaganje znanstveno istraživačke zamisli. Takvo unaprijed zahtijevajuće izlaganje također određuje i način provjeravanja pretpostavke istraživanja: zadaća je istraživanja

² Uspor. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, Hamburg, 1952: odnos puta-nastajanja-cilja, str. 11.

³ Riječ „totalizirati“, općenito, označuje: zbrojiti, adirati, sumirati, upotpuniti, zaokružiti (recimo: svotu na cjeli broj). Dakle, gdje vlada totalizacija tu je na djelu zbrajanje i svođenje mnoštva u jedno i pod jedno. Totalizacija tako određena, ispušta drugo i različito ili ih svodi pod svoja određenja pozitivno njihovoj osebičnoj naravi i neovisno o njoj.

88 ograničena na zahvat činjenica u *prilog* postavljenim hipotezama; točnije, na zahvat „materijala“ o čijoj činjeničnosti odlučuje unaprijed dato totalizirajuće stanovište. Zato po strani unaprijed zadatog i na opisan način usmjerenog istraživanja ostaje sve ono što bi moglo dovesti u pitanje razložnost, održivost, pretpostavki već u momentu njihova postavljanja.⁴

Po mjeri prihvaćanja i provedbe ocrtanog slijeda (metodičko polazno stanovište — način dokazivanja znanstveno-istraživačke zamisli), istraživanju se odnos općeg i posebnog mora pokazati kao *prepoznavanje*. Prepoznavanje na zbilji onoga što je dato u pojmovima i što je priređeno i zadato *mišljenju* uvučenom u njih. Apriori zahvatom, svako doista novo prikazuje se kao staro, odnekud (iz pojma) već poznato. Priređena, zadata, za ideosfersko mišljenje neproblematična, u sustav razvijena struktura pojmova, zadobiva tako naglašen rang prema zbilji života.⁵ Kad i marksizam ispušta povijest radi dostojanstva „čistih“ nepovijesnih kategorijskih određenja i njihove „primjene“ na zbilju — loše interpretirani platonizam postaje njegovom bitnom oznakom. Na djelu je, dakle, prevlast općeg, kao pojma, nad *povijesno općim*. U pretpostavkama, putu i rezultatu takva promišljanja, povijesno (zbiljski) opće i posebno svode se pod osamostaljene pojmove općeg i posebnog: *konkretno* je, kao cjelina različitih i protuslovnih procesa i tendencija, totalizirano nesadržajnom, *praznom* općošću teorije. Kao prazna općost, mišljenje u granicama ideosfere ne proizvodi pojmove tako što subjektivnim zahvatom — „glavom koja misli“, Marx — *prerađuje* zbilju, njezinu navlastitu potenciju i energiju mislećeg i djelatnog subjekta. Dok se povijesno mišljenje trudi oko potencije povijesnog *toposa*, radi njezina izvođenja i proizvođenja u revolucionarno odlučeno, u zbiljsku energiju procesa revolucije, totalizirajuće mišljenje prebiva na obilaznici takva napora: ono, iz ideosfere, već unaprijed drži da zna što i kako ima postati energija procesa. Prerađivanje (ne: odražavanje) zbilje, kao proizvođenje pojmova koji su sadržajne apstrakcije, i totalizacija povijesnog ne idu skupa.⁶ Za povijesno mišljenje riječ je o *stal-*

⁴ Iako je moderna epistemologija lišena samorefleksije — kako s pravom primjećuje Habermas u *Erkenntnis und Interesse* — ona je ipak razvila teoriju *opovrgavanja* hipoteza. Totalizirajuće mišljenje stoji po strani i ispod tog dostignuća. (Uspor. primjerice: K. R. Popper, *Logika naučnog otkrića*, Nolit, Beograd, 1973, str. 110 i d.)

⁵ Uspor. o tome: I. Paić, *Mišljenje/djelovanje*, Beograd, 1979, str. 15—30.

⁶ Uspor. Marxovo razlikovanje apstraktnog oblika znanstvenih tvorbi i njihove sadržajne određenosti (*Kapital*, Pogovor drugom izdanju).

nom naporu proizvođenja pojma iz uvida u promjenjivu povijesnu zbilju: pojam je stalno otvoren za kritiku zbiljskim životom. On je nedovršen i načelno nedovršiv. Unatoč tome, totalizirajuća misao već odriješena od autoriteta povijesnog, nastoji pokriti i pod vlastita određenja zahvatiti život. U toj odriješenosti — za mišljenje iz ideosfere — zaboravljeno je pitanje o „pridržavanju“ elemenata u momentima proizvođenja sustava; taj zaborav sad postaje uvjetom umnažanja nepovijesnih teoretskih tvorevina. Ta metodički prijelomna točka potom se izražava u vlastitom rezultatu. Sivilo njezinih suhih (zbiljskim životom neprožetih) *quasi* filozofijskih i tek oblikom znanstvenih tvorevina, postaje *nadomjestak zbiljskom spoznavanju*. Rezultat zadobiva i samostalan život: jednom uspostavljene klasifikacije progresivno prelaze legitimna područja svoga važenja. Svijest o njihovoj dovoljnosti i *sama* postaje zaprekom uvidu u njihove zbiljske granice; moment *nesvjesnog*, (o njihovim granicama neosvještenog) vlada mišljenjem i tjera ga u područja *prividnih spoznaja*. Sustavi totalizirajućih pojmova pokazuju se, mišljenju obuhvaćenom tim sustavima, dovoljnim uvjetom spoznavanja, i, štoviše, kao sama spoznaja. Uhvaćeno mrežom pojmova, mišljenje ne vidi i načelno ne može vidjeti da spoznaja povijesne zbilje *dovodi u pitanje i dokida* jednom ustanovljene klasifikacijske nizove.⁷ Stoga, ustanovljenjem prazne općosti teorije i njezine mjerodavnosti za mišljenje, ustanovljuje se i prevlast klasifikacijskog niza *nad spoznajom*. Spoznaja u službi učvršćenih struktura teoretskog polja vodi i prevlasti *nad spoznavanjem* — pa je u bitnosti riječ o okovanosti spoznaje i spoznavanja sustavom pojmova. Potiskuje se, dakle, napor i proces iskušavanja povijesnosti (bitnosti) mišljenja/djelovanja, što znači stalnosti napora da se — i uz rizik bitnih promašaja — dospije u povijesnu mjeru u kojoj se, sudjelom povijesnog mišljenja, ukorjenjuje proces revolucije, te *njegovo* opće i posebno. Totalizacija pak promašuje povijesnost povijesti. *Promašaj* povijesnosti uvjet je njezine opstojnosti. Ali s promašajem ide privremeno ili dugotrajnije *blokiranje* povijesnog procesa revolucije, ako se rečena totalizacija preobrati u moment djelujućih moći. Zato je promašaj povijesnosti i pretpostavka stvaranja i djelatnosti ideosfere. Pitanje o mogućnostima izvlačenja mišljenja iz ideosfere, iz ideologijske konstrukcije „općeg“ i „posebnog“, na nužan se način povezuje s pitanjem emancipacije samog *djelovanja* od njegove obuhvaćenosti moćima ograničavanja procesa revo-

⁷ Uspor. Horkheimer, Adorno, *Dijalektika prosvjetiteljstva*, Sarajevo, 1974, str. 236.

90 lucije. Zato je interes povijesnog mišljenja usmjeren na raskrivanje tog međusobno povezanog *udešavanja* mišljenja/djelovanja.

Ako je rečeni promašaj uvjet i pretpostavka toga udešavanja, onda je nezaobilazno pitanje: što daje moć i djelotvornost ideosferi?

U dijelu marksizma uznapredovao je postupak totalizacije povijesno općeg i povijesno posebnog. Napredak je postignut konkretizacijom netom ocrtanog načina totalizacije. No, razvijena je i teoretska struktura nešto pomaknuta značenja u odnosu na njega. Nizom poduzetih — teoretski, praktički i pragmatički motiviranih — koraka, pitanje o revoluciji *potisnuto* je pitanjem o socijalizmu kao društvenom uređenju.⁸ Primjereno tome pomaku, pitanje o odnosu općeg i posebnog u procesu revolucije *preinačeno* je, a potom i *rašćlanjeno*, u dvije grupe sadržaja. U prvoj je riječ o odnosu općeg i posebnog na „putovima u socijalizam“. U drugoj se grupi sadržaja mišljenja raspituje o odnosu općeg i posebnog u „izgradnji socijalizma“⁹. Socijalizam tako totalizirajućem mišljenju postaje nešto *nakon* revolucije. Međutim, za povijesno mišljenje, razdvajanjem i razgraničenjem „putova“ i „izgradnje“, razdvaja se povijesno-organsko jedinstvo i unutrašnje protuslovlje *procesa socijalizma*. Razdvajanje i razgraničavanje izvodi se supripadnošću pragmatičkog i teoretskog razloga. U prvom razlogu na djelu je sankcija, dekretski stav koji sebi pridaje značenje *temelnog zakona*, *teoretifikacija* toga što je stvarno već označeno kao zakon postaje zadaća mišljenja.

⁸ Historija tih zahvata — što uzastopce sudjeluju u tvorenju ideosfere — dade se, vjerojatno, rekonstruirati i putem razumijevanja (inače obvezujućih) metodički značajnih intervencija Staljina: primjerice, 1935. godine, u povodu trećeg Ustava SSSR-a, obznanjuje se da je uglavnom ostvaren socijalizam, da je „izgrađena niža faza komunizma“ sukladno shvaćanjima Marxa i Engelsa. 1939. godine, na XVIII kongresu, riječ je o „periodu dovršavanja izgradnje socijalizma“ i postupnom prelaženju prema komunizmu. 1961. godine, XXII kongres: ustanovljen je i „program izgradnje komunizma“. U protekloj deceniji i pol proizveden je nov pojam u kome se, kako misle njegovi tvorci, izražava i nova „zakonitost“: izgrađeno socijalističko društvo, prije komunizma, prolazi etapu „razvijenog (zrelog) socijalizma“. Ustav (1977) proklamira da je u SSSR-u „izgrađeno razvijeno socijalističko društvo“, a taj se socijalizam „razvija na vlastitoj osnovici“. (Za kritiku staljinizma i etatističkog ustrojstva socijalizma, uspor. radove naših autora: Andrija Krešić, *Političko društvo i politička mitologija*, Beograd, 1968; Fuad Muhić, *Staljinizam*, 1981; P. Vranicki: *Marksizam i socijalizam*, Zagreb, 1979; Branko Pribičević, *Socijalizam — svetski proces*, Beograd, 1979.

⁹ Uspor. fragmente rasprave o mjestu socijalizma u povijesti, etapama i kriterijima njegova razvoja, u časopisu „Marksizam u svetu“, br. 5—8, 1974. godine...

Pragmatički razlog. Jedno se povijesno iskustvo (što kronologijski gledano prethodi drugima) podiže u rang općeg, za aktualna i buduća iskustva mjerodavnog značenja u „izgradnji socijalizma“: prema mjerodavno označenom iskustvu smatra se da idu i „putovi u socijalizam“. Iz pozicija poopćenog jednog iskustva — samovlasno označenog kao opće — poduzimaju se i njemu primjerena tumačenja Marxova djela. Ustanovljuje se načelo: u *jednom* se iskustvu ozbiljuje temeljna Marxova filozofijska i transfilozofijska nakana promjene, zato je mišljenje iz te (tako shvaćene) promjene ujedno i najzbiljskije razumijevanje biti Marxova djela. Radi teorifikacije jednog iskustva kao općeg, Marxovo djelo je osvetljeno, interpretirano i podešeno za konstrukciju „filozofijskog“ sustava. Taj sustav ograničuje:

(prvo) mogućnosti uvida u druga i *drukčija* iskustva;

(drugo) mogućnosti uvida u *nova* iskustva.

Oba ograničenja slijede iz postuliranih i neproblemski prihvaćenih tvrdnji:

prvo, da jedno iskustvo može imati rang iskustva *uopće*;

drugo, da je *jedna*, iz jednog iskustva poduzeta, interpretacija Marxa mjerodavna za cjelinu marksizma.

Osnovne značajke teoretskog utemeljenja. Pragmatička teorifikacija bilo kojeg *jednog* iskustva kao *općeg*, ne može se izvesti na pretpostavkama povijesnog mišljenja; jedno iskustvo nije i ne može biti iskustvo mnoštva mogućnosti i njihova ozbiljenja u stalnim promjenama *odnosa* po kojima se proizvodi povijesni bitak društva. Štoviše, da je svo kretanje procesa do danas, bez iznimke, strogo ponavljalo jedan obrazac — to ne bi bilo *dovoljan* dokaz da će i u budućem kretanju ponoviti obrasce iz prošlosti. Povijest je otvoren horizont, domena šansi u polju promjenjivih uvjeta proizvodnje života, daka i socijalizma. Stoga mišljenje — da bi se uopće snašlo i smjestilo u biti vremena i neponovljivih odnosa konstitucije bitka društva, mora *čuvati* i *prelaziti* okvire jednog i cjelokupnog minulog iskustva. To je primaran uvjet-*povijesnosti* i mišljenja i djelovanja. Nasuprot tome, u teorifikaciji i poopćenju jednog iskustva mora se posegnuti za teoretskim tvorevinama što apstrahiraju od povijesnog procesa i nastoje ga podvesti pod svoja čvrsta određenja. Prirodno-znanstveni materijalizam je *prauzor* takvim teorifikacijama. U svezi sa razvojem moderne prirodne znanosti, on se posuvremenjuje. Iz pozicije takva prauzora, marksizam je — jednim svojim dijelom — shvaćen i razvijen kao materijalistički pravac metafizičke tradicije. Dakle, ispod razine

92 što ju Marx dohvaća primjerice u rukopisu *Ad Feuerbach* (proljeće, 1845.)¹⁰

Takvu nauku pripada deterministička — iz stare prirodne znanosti preuzeta, pukom preinakom Hegela „dijalektizirana“ predstava bića u cjelini. Zato se mišljenje svega što jest mora i formalno izraziti na strogo *sustavan način*; „filozofijski“ sustav (izlaganje filozofije pod vidom jedne ideje, Kant) primjeren je oblik ozbiljenja pretpostavaka i ambicija svjetonazora na temelju prirodnoznanstvene orijentacije. Nadalje, „posuvremenjavanje“ takva sustava izvodi se također mimo istraživanja povijesne zbilje: ideja kibernetike (u kojoj se, inače, filozofija jednom rasklopljena u znanosti, nanovo uspostavlja i dokrađuje u „novom elementu“), postaje odlikom današnjeg lika marksizma pripadnog ideosferi i njezinoj moći svođenja svega osebičnog pod vlastita određenja. Teoretske konstrukcije tako „posuvremenjena“ marksizma *neosjetljive* su na promjene povijesnog procesa. One su, pak *podobne* za svaku teorifikaciju iskustava u kojoj se apstrahira od povijesnosti (biti) povijesnog procesa revolucije. Teorifikacija jednog iskustva — poduzeta uvlačenjem marksizma u ideosferu — nalaže i korjenitu preobrazbu: pravi subjekt — gledano iz ideosfere — nije društvo; naprotiv, društvo postaje tek jedno među svojstvima „zakonomjerno“ djelujućeg prirodnog procesa; to nalaže tek prividno beznačajnu preinaku temeljnih marksovskih naziva: umjesto ekonomijske formacije *društva* (kao subjekta!), rabi se naziv društveno-ekonomska formacija, namjesto, primjerice, političkog i ekonomskog sistema društva, uvriježio se naziv društveno-ekonomski sistem, odnosno, *društveno-politički sistem*. Subjekt (društvo) je snižen na atribut procesa, što je izravno protuslovno i Marxovu povijesnom uvidu o postavljenosti svega društvom.¹¹ Nasuprot tome, misliti društvo kao subjekt (koji se vazda povijesno individuira), znači, dopustiti govor same materije povijesti. To dopuštanje podrazumijeva sudjel mišljenja u oslobađanju govora za koje je sposoban povijesni svijet, a ne njegovo označavanje, kodiranje i prekrivanje postavljenim načelom i smislovima iz ideosfere.

¹⁰ U redakciji rukopisa *Ad Feuerbach* i u spisu *Ludwig Feuerbach i ishod klasične njemačke filozofije* (1888), Engels vraća cjelokupni problem na oporbu pravaca metafizičke tradicije: na suprotnost materijalizma i idealizma.

¹¹ *Grundrisse*..., str. 187.